

האם הוחמצה השעה?

וְלֹא יִתֵּן ה' לָכֶם לֵב לְדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנִים לִשְׁמֹעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (דברים כט ג, פרשת כי תבוא).¹

מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמור את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעלם: (דברים ה כה, פרשת ואתחנן).²

דברים רבה ז י, פרשת כי תבוא – החמצה במעמד הר סיני

"ולא נתן ה' לכם לב לדעת...." (דברים כט ג). מהו "ולא נתן ה' לכם לב לדעת"? אמר רבי יצחק: בשעה שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד ז), אמר הקב"ה: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי... כל הימים" (דברים ה כה).³ שמעו ישראל ושתקו. אמר רבי יהודה בן לוי: למה הדבר דומה? לתפ"ר אחד קשה שראה עכנא [נחש] אחת קשה. אמר: מי יוכל לחפור את זו? אמרו לו: ולא אתה התפ"ר? הכל ממך! כך, כיון שאמר הקב"ה: "מי יתן והיה לבבם זה להם... כל הימים", היה להם [לבני ישראל] לומר: ריבוננו של עולם, אתה תן! לפיכך אמר משה: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת".⁵

פסיקתא רבתי (איש שלום) סוף פרשה מא (תקעו) – עקירת יצר הרע

... בשעה שעמדו ישראל בסיני ואמר להם משה: מבקש הקב"ה ליתן לכם התורה. אמרו לו: רבינו משה, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. מיהו [ברם], מבקשים אנו לשמוע מפיו.⁶ אמר רב חנן בשם רבי אחא: ערבה לפני הקב"ה התשובה שהשיבו למשה ומיד נעקר כל יצר הרע שהיה בהם. הוא שהקב"ה אומר: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי" ... "לבם" אינו אומר אלא "לבבם" - יצר הטוב ויצר הרע שהיה בהם, נעשו שניהם לב

¹ לאחר התוכחה הקשה בפרק כח בספר דברים (שלכאורה מסתיימת ללא שום פסוקי נחמה ושלא כתוכחה של ספר ויקרא פרשת בחוקותי), פותח פרק כט בדברי כיבושין רבים של משה לבני ישראל כשהוא מזכיר להם את "המסות הגדולות", "האותות והמופתיים", שאירעו לעם במצרים ובמדבר, מהם צריך היה העם ללמוד לקח ולשאוב אמונה וכוחות. בתוך דברים אלה, בא פסוק זה, עליו נבקש לדרוש. ראו אגב שם, את ההבדל הגדול בין החלוקה לפרשיות (סגורות או פתוחות, סימן "ס" או "פ") ולפרשיות השבוע ובין החלוקה לפרקים. בחלוקה לפרקים, פסוקים א-ח של פרק כט חותמים את פרשת כי תבוא, כנראה על מנת לא לסיים בפרק כח הקשה). החצי השני של פרק כט, פסוקים ט-כח פותחים את פרשת נצבים. החלוקה לפרקים לעומת זאת, מצביעה על המשכיות ורואה ב"אתם נצבים" חלק מ"ויקרא משה" שבא לאחר התוכחה הקשה.

² פסוק זה (כה או כו בגלל הבדלים במסורה אם שני הדברות הראשונים הם פסוק אחד או שניים) נאמר לאחר הדברות של פרשת ואתחנן, כאשר בני ישראל יראים מהמעמד ואומרים: "ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יספים אנחנו לשמע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו וכו'" ומבקשים משה: "קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ונעשינו" (שם לב: נשמע ונעשה). על כך אומר הקב"ה: "שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך היטיבו כל אשר דברו" ומשם ממשיך לפסוק שלנו: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמור את כל מצותי כל הימים". האם יש קשר בין פסוקים אלה שבפרשת ואתחנן שבתחילת ספר דברים ובין הפסוק בפרשתנו: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת" שבסוף הספר? עפ"י פרשני המקרא שנראה בסוף דברינו, לא בהכרח. עפ"י המדרש יש ויש! משה מוכיח את בני ישראל: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת וכו'", הקב"ה מביע משאלה: "מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי", איך לא נחבר אותם? ואגב, יש לשים לב להבדל בין דיאלוג חי זה בין העם לקב"ה (בתיאור של משה יש להדגיש) ובין 'השתיקה' בספר שמות. ראו שמות יט ח-י, על דברי העם "כל אשר דבר ה' נעשה" ועוד פחות מכך על דבריהם "נעשה ונשמע" בפרק כד פסוק ז. האם משה 'מפצה' את דור הבנים בערבות מואב?

³ הדגש בפסוק זה הוא לא רק על המלים "מי יתן", אלא גם על הביטוי "כל הימים" המביע משאלה ושאיפה שההתעלות של הרגע הנשגב של מעמד הר סיני בו אמרו בני ישראל: "נעשה ונשמע", התפוך לנורמת חיים קבועה. שים לב שלמרות שהפסוק הוא בפרשת ואתחנן, הדרשן מעדיף את "נעשה ונשמע" שאחרי דברות יתרו (בפרשת משפטים) על פני "ושמענו ועשינו" שאחרי דברות ואתחנן. והרי אפשר ש"שמענו ועשינו" הוא תיקון לנעשה ונשמע שלאחריו בא חטא העגל כפי שהראינו בדברינו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד בפרשת ואתחנן. הדרשה כולה, אגב, בנויה על שילוב פסוקים משלוש פרשיות שונות הקשורות במעמד הר סיני: משפטים, ואתחנן ופרשתנו. אין המשמעות של מתן כח הבחירה לאדם.

⁴ קוסם מאלף נחשים. אפשר שאזכור הנחש כאן איננו מקרי. ראו המדרש הבא ואזכור יצר הרע שם.

⁵ במקבילה בגמרא עבודה זרה דף ה ע"א הלשון חריפה עוד יותר: "תנו רבנן: מי יתן והיה לבבם זה להם - אמר להן משה לישראל: כפוי טובה בני כפוי טובה. בשעה שאמר הקב"ה לישראל: מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר: תן אתה". מדרש דברים רבה ז י מציג נימה מפויסת יותר ומביע צער על הרגע שהוחמץ. הוא גם מסכים שאין בעצם הרבה מה לעשות. אפשר לרמוז, אפשר להביע משאלה, אפשר אפילו להצטער ולהרגיש נגב (ראו בהמשך). אבל את הצעד הראשון, את האמירה "תן אתה", את הבחירה, האדם צריך לעשות. כמאמר מדרש שיר השירים רבה פרשה ה סימן ג על הפסוק "קול דודי דופק": "פתחו לי פתח כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרונות נכנסות בו". ואם האדם לא עושה זאת, אזי הרגע המיוחד עבר והשעה הוחמצה - "ודודי חמק עבר". זו המשמעות של מתן כח הבחירה לאדם.

⁶ זו התוספת הראשונה של מדרש זה לעומת הקודם. מה שערב לקב"ה שאותו ביקש לשמר ועליו הוא אומר: "מי יתן והיה לבבם זה להם וכו'", היא הבקשה של עם ישראל לשמוע דברים ישירות מפי הגבורה. וכבר נאמרו מדרשים רבים בנושא זה של שמיעה ישירות מפי ה' מול השמיעה באמצעות משה, בפרט על הפסוק בפרשת כי תשא "ויתן אל משה ככלותו לדבר איתו" (שמות רבה מא ג) ועל הפסוק משיר השירים "ישקני מנשיקות פיהו" (שיר השירים רבה א ב). ראו דברינו מעמד הר סיני – התגלות ופישרה בשבועות. אבל באמת, יש כאן קושי עם פשט הפסוקים. מהקטע בדברים פרק ה פסוק יט עד סוף הפרק, משתמע שאדרבא, הקב"ה משבח את בני ישראל על שנרתעו מקרבה יתירה מדי ובקשו לשמוע דברים באמצעות משה! ועל כך בהמשך.

אחד של יצר טוב.⁷ אמר רבי יוחנן: הקב"ה עומד ואומר: "מי יתן והיה לבבם זה להם". ולא לומר: הן של מי, לא שלך לעקור יצר הרע מבינותינו?⁸ שאילו שאלו אותה שעה... שיעקר יצר הרע, היה נעקר מהם. אלא: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת" - אתמה!⁹

מסכת עבודה זרה דף ה עמוד א – החמצה של חיי נצח

אמר ריש לקיש: בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו - אנו לא באנו לעולם, שנאמר: "אֶמְרָתִי אֱלֹהִים אֶתֶם וּבְנֵי עֲלִיּוֹן כְּלֶלְכֶם" (תהלים פב ו) - חבלתם מעשיכם: "אֶכְךָ כְּאָדָם תִּמְוֹתוֹן וּכְאֶחָד הַשָּׂרִים תִּפְלְוִי" (שם).¹⁰ למימרא, דאי לא חטאו לא הוּוּ מולדו: ...¹¹ לא תימא אנו לא באנו לעולם, אלא כמי שלא באנו לעולם. למימרא, דאי לא חטאו לא הוּוּ מייתי...¹² מיתבי: "מי יתן והיה לבבם זה להם" - לבטל מהם מלאך המות אי אפשר שכבר נגזרה גזרה,¹³ הא לא קיבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא תהא אומה ולשון שולטת בהן, שנאמר: "למען ייטב להם ולבניהם עד עולם"¹⁴! הוא דאמר כי האי תנא; דתניא, רבי יוסי אומר: לא קיבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא יהא מלאך המות שולט בהן, שנאמר: "אני אמרתי אלהים אתם ובני עלין כולכם", חבלתם מעשיכם, "אכן כאדם תמותון!"¹⁵

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה י – החמצה על ים סוף

"ה' ימלוך לעולם ועד" - ר' יוסי הגלילי אומר: אילו אמרו ישראל על הים: ה' מלך לעולם ועד, לא היתה אומה ולשון שולטת בהן לעולם. אלא אמרו: ה' ימלוך לעולם ועד - לעתיד לבוא.¹⁶ על עמך צאן מרעיתך זרע אברהם

⁷ כמו תינוק טרם שנולד (סנהדרין צא ע"א): "לפתח חטאת רובין", ראו מחלוקת רבי ואנטונינוס מאימתי ניתן יצר הרע בתינוק, סנהדרין צא ע"א בדברינו [אנטונינוס רבי](#) בפרשת וישלח). מזכיר גם את דברי המשנה בברכות פרק ט משנה ה: "בכל לבבך - בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע". (רש"י דברים ו ה, פרשת שמע). הקשר של מתן תורה עם קריאת שמע איננו מקרי. כבר הראנו שקריאת שמע שאנו אומרים יום יום היא ה"נשמע ונעשה" שהוא התשובה ל"נעשה ונשמע" של מעמד הר סיני שהסתיים בחטא העגל. ראו דברינו [נעשה ונשמע](#) בפרשת משפטים וכן שוב [שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד](#) בפרשת ואתחנן.

⁸ הגרסה כאן קצת משובשת, אבל הכוונה ברורה. וצריך לתקנה עפ"י המדרש בדברים רבה שהבאנו ועפ"י הגמרא בעבודה זרה ה ע"א, כך: ולא היה להם לומר: הן (או תן) בידך הוא לעקור יצר הרע מבינו (ולגרום לכך שלבנו יישאר כפי שהוא היום כל הימים).

⁹ התוספת השנייה של מדרש זה היא פירוט ההחמצה. הוחמצה ההזדמנות לעקור את יצר הרע מן העולם. ליצור עולם שכולו טוב. לחזור לגן העדן טרם החטא הראשון. האמנם? כאידיאל נשגב אולי כן, אבל לא במציאות כפי שחז"ל רואים אותה בהרבה מקומות אחרים. ביטול היצר הרע מן העולם ועקירתו המוחלטת איננה אפשרית (כפי שנראה בגמרא עבודה זרה ה ע"א להלן) ובאמת גם לא רצויה (יומא סט ע"ב - בקשת שבי ציון לעקירת יצר הרע בתחילת ימי בית שני, בראשית רבה ט ז - "אילו יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה"). מה שאפשרי ונחוץ הוא שעבוד הרע והפיכתו לחלק מעבודת הבורא. ועל נושא יצר הרע יש להאריך בפעם אחרת בע"ה.

¹⁰ הפרק בתהלים שם מדבר על שועי הארץ שאינם מתנהגים כראוי ואינם שופטים צדק, אבל הדרשן לוקח פסוקים אלה לבני ישראל שאילו לא חטאו בעגל, אילו נשארו במצב הנשגב של מעמד הר סיני לא שלט בהם מלאך המוות, אבל גם לא היו מביאים ילדים לעולם. במתן תורה אומר ריש לקיש, הייתה אפשרות לחזור לימי גן עדן.

¹¹ כאן דלגנו על דיון נרחב בו אמרתי בבל מקשים על המאמר שהובא לפנינו בשם ריש לקיש: הרי יש ציווי בתורה של "פרו ורבו", הרי משה אומר להם אחרי מעמד הר סיני: "שובו לכם לאהליכם", וגם עולה קושיה מדרשה אחרת של ריש לקיש עצמו שהקב"ה הראה ל"אדם הראשון דור דור ושורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו". אז כיצד אפשר לומר שהקב"ה ברא עולם בו שני יצורים יחיו לבדם בגן עדן לנצח? ראו דברינו [לא תהוה בראה לשבת יצרה](#) בפרשת בראשית.

¹² מתקנת הגמרא את האמרה של ריש לקיש (שאולי השתבשה בגלגולה לבלב) שאילו לא חטאו בני ישראל בעגל היו חיים לעולם ולא מתים (וכן מביאים ילדים לעולם). גם על כך שואלת הגמרא שאלות פשוטות מדיני ירושה, ייבום ועוד. וגם השאלה שלהלן.

¹³ על אדם הראשון: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב". ראו שבת נה ע"ב, עירובין יח ע"ב שאדם הראשון בחטאו הביא מיתה לעולם.

¹⁴ לא נחה דעתם של אמוראי בבל גם מהמאמר המתוקן של ריש לקיש שאילו היו בני ישראל משמרים את המעמד הנשגב של הרגע הנשגב הר סיני לא היה שולט בהם מלאך המוות, שמשמעותו הוא שבני האדם יהפכו למלאכים! אף אנו יכולים להוסיף ולהקשות מכל המאמרים שהתורה ניתנה לבני אדם ולא למלאכים ומכל המצוות והדינים שנתנו בסיני - וכי חסרים עוד מלאכים לקב"ה? אך מעניינת במיוחד היא ההשגה על ריש לקיש מברייתא על הפסוק: "מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי וכו'". ברייתא זו קובעת ש"מי יתן" איננו איזו משאלה נשגבה על-מציאותית, אלא קביעת יעד וסימון מטרה שקבלת התורה ע"י בני ישראל תהיה "למען ייטב להם ולבניהם עד עולם". היינו, שלא תשלוט בהם אומה ולשון והיו בני חורין לקיים חיי רוה וחומר עצמאיים של לימוד התורה וקיום מצוותיה. "מי יתן" ארצי ופשוט (יחסית) שעומד כנגד אידיאל המלאכים של ריש לקיש. המילים: "מי יתן ... להם ולבניהם" אומר במפורש שקיומנו כבנים של דור מקבלי התורה איננו בגלל חטא העגל או כל חטא או החמצה שהם.

¹⁵ סוף דבר, הגמרא מוצאת סיוע לריש לקיש מר' יוסי (הגלילי?) שאכן במעמד הר סיני יכלו בני ישראל להשתחרר מלפיתתו של מלאך המוות והחמיצו את השעה. ראו תקציר (מקור) דיון זה במכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ט: "מי יתן והיה לבבם זה (דברים ה כו) - אילו איפשר להעביר מלאך המות הייתי מעביר, אלא שכבר נגזרה גזירה. רבי יוסי אומר: על תנאי כך עמדו ישראל על הר סיני, על תנאי שלא ישלוט בהם מלאך המות, שנאמר: אני אמרתי אלהים אתם ובני עלין כולכם; חבלתם מעשיכם, אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו". שיטת ר' יוסי מצויה גם בשמות רבה לב ז, ויקרא פרשה ד ופרשה יא, במדבר רבה טז כד ועוד. אבל אנחנו שומעים כאן גם שיטות אחרות, לא הייתה החמצה במתן תורה. בני אדם אינם בני אלמוות.

¹⁶ ההחמצה של מעמד הר סיני, איננה ההחמצה הראשונה וכבר קדמה לה ההחמצה, עפ"י המכילתא, של קריעת ים סוף ושירת הים, אילו רק אמרו: ה' מלך לעולם ועד. ואם נרצה לחפש עוד החמצות של עם ישראל, נוכל אולי ללכת לספר בראשית ולבחון את החמצות האבות. ראו למשל ויקרא רבה פרשה כט ב המתאר את החמצת יעקב שהתיירא ולא עלה בסולם: "אמר לו הקב"ה: אל

אוהבך בני יחידך יצחק עדת יעקב בנך בכורך גפן שהסעתה ממצרים וכנה אשר נטעה ימינך - ה' ימלוך לעולם ועד.¹⁷

שמות רבה ג א – החמצה של משה בסנה

לא יפה עשה משה כשהסתיר פניו, שאילולי לא הסתיר פניו, גילה לו הקב"ה למשה מה למעלה ומה למטה ומה שהיה ומה שעתיד להיות. ובסוף בקש לראות, שנאמר: "הראני נא את כבודך" (שמות לג). אמר הקב"ה למשה: אני באתי להראות לך והסתרת פניך. עכשיו אני אומר לך: "כי לא יראני האדם וחי". כשבקשתי לא בקשת.¹⁸

דברים רבה ז י – מי גנב את מי בסיני

דבר אחר: "מי יתן" – אמר ר' מאיר: מי גדול הגנב או הנגנב? הוי אומר: הנגנב גדול, שהוא יודע שהוא נגנב ושותק. כך, כתיב: "ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו" (תהלים עח לו-לו), והוא אומר [כביכול]: "מי יתן והיה לבבם זה להם ... כל הימים".¹⁹

מסכת עבודה זרה דף ד עמוד ב – הבסיס לתשובה

ואמר ר' יהושע בן לוי: לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שנאמר: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים". והיינו דא"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: לא דוד ראוי לאותו מעשה, ולא ישראל ראויין לאותו מעשה.²⁰

ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שו – בני אדם אינם מלאכים

וכן היה ר' סימיי אומר: כל בריות שנבראו מן השמים נפשם וגופם מן השמים. וכל בריות שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ. חוץ מאדם זה שנפשו מן השמים וגופו מן הארץ. לפיכך, אם עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מעלה שנאמר: "אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם" (תהלים פב ו).

תחת - עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ... ר' מאיר היה דורש: בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו (תהלים עח, לב) - מדבר ביעקב שלא האמין ולא עלה". ראו דברינו [סולם סמל יעקב](#) וכן [עולים ויורדים](#) בפרשת ויצא.

¹⁷ שאלה מעניינת על החמצה בקריעת ים סוף היא אם מדובר באותו ר' יוסי שבמקור הקודם. אם כן, אזי שם הוא איננו מסתפק בכך "שלא תהא אומה ולשון שולטת בהם", ואילו כאן כן. הפיסקה שנייה של המדרש (לא ברור בדפוסים איפה עובר הפסיק או הנקודה, אנו פסקנו כהבנתנו) אפשר שאיננה שייכת לעניין והיא כבר דרשה אחרת. אבל אולי באה לרכך עוד את הביקורת על החמצה, בדומה לריכוך שכבר ראינו לגבי החמצה של מעמד הר סיני. אמנם לא אמרו: "ה' מלך לעולם ועד" ולכאורה החמיצו את השעה, אבל סופם שאמרו: "ה' ימלוך לעולם ועד" ויש תקווה וצפי לעתיד. וחכמי הדקדוק יאמרו ש"ימלוך" יכול לבוא גם במשמעות של הווה מתמשך.

¹⁸ ועכשיו שאתה מבקש, אני אינני מבקש, כך נראה לנו להשלים עפ"י המקבילה בשמות רבה מה ובגמרא ברכות ז ע"א לגבי בקשת משה לראות את פני הקב"ה לאחר הריצוי של לוחות שניים: "כך אמר לו הקב"ה למשה: כשרצית לא רצית, עכשיו שאתה רוצה - איני רוצה". הרי לנו שהחמצה שהתחילה בחטא גן העדן והמשיכה אצל יעקב שהיסס ולא עלה בסולם (הערה 16 לעיל), ממשיכה אצל משה, בסירובו לקבל על עצמו את השליחות והסתיר פניו מהתבוננות בסנה (שעל כך דווקא משבחים אותו מדרשים אחרים, ראו דברינו [אסורה נא וראאה את המראה הגדול הזה](#) בפרשת שמות). מכולם, החמצה של משה אולי הכי קשורה לעניינינו. הוא שמוכיח את עם ישראל: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת", יודע על מה הוא מדבר.

¹⁹ חזרנו למעמד הר סיני. מדרש זה, אשר נמצא מיד בהמשך מדרש דברים רבה שהבאנו בתחילת דברינו, מציג גישה אחרת לגמרי למשאלה "מי יתן" - גישה פסימית למדי, אך אולי ריאלית יותר. בני ישראל גונבים דעת עליון, הם חותמים, ברגע ההתלהבות, על שטר שאין בכוחם לפרוע. כי מי הוא ש"גדול יותר" (נפגע יותר, מחמיץ או מוחמץ יותר)? תשובת המדרש: לא הגנב (בני ישראל) הוא "הגדול" אלא הנגנב (הקב"ה), שיודע שהשטר בלתי ניתן לפירעון ובכל זאת הוא אומר "מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי כל הימים". מדוע? האם משום שהוא כבוא יודע [שיצור לב האדם רע מנעוריו](#)? האם משום שלמרות הכל יש כאן רגע של התעלות? או אולי יש כאן פשוט השלמה עם המציאות האנושית לצד תקווה שאולי בעתיד יתחדש רגע כזה. אגב, שורשי מדרש זה הם במכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין פרשה יג וכן בתוספתא בבא קמא ז ט. ראו שם ההשוואה עם אבשלום (הנגב) ודוד (הנגב): "שכל הגונב דעת הבריות נקרא גנב, שנאמר: ויגנוב אבשלום את לב אנשי ישראל. מי גדול, גונב או ניגנב? הוי אומר: ניגנב, שיודע שנגנב ושותק". דוד מבין מה אבשלום מתכנן ומבליג. משם ממשיך המדרש לבני ישראל שגנבו דעת עליון במעמד הר סיני כשאמרו: "נעשה ונשמע". רבי מאיר הולך כאן בשיטתו שחטא העגל התחיל עוד במעמד הר סיני, בעצם המעמד של "נעשה ונשמע". ראו שמות רבה מב ח: "סרו מהר - ר' מאיר אומר: ... היו עומדים בסיני ואמרו בפיהם נעשה ונשמע ולבם היה מכון לעבודת כוכבים, שנאמר: ויפתוהו בפיהם", בדברינו [מי פיתה את מי בסיני](#) בפרשת יתרו. כאן גם מתאימים יותר דברי הגמרא בעבודה זרה דף ה ע"א שכבר הזכרנו בהערה 5 לעיל: "תנו רבנן: מי יתן והיה לבבם זה להם - אמר להן משה לישראל: כפויי טובה בני כפויי טובה. בשעה שאמר הקב"ה לישראל: מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר: תן אתה".

²⁰ אם גלשנו לחטא העגל והזכרנו את שיטת ר' מאיר, מן הראוי להזכיר את שיטת ר' יהושע בן לוי הנגדית, הטוענת שאכן היה זה רגע נעלה שאפשר לומר עליו בפשטות: "מי יתן והיה לבבם זה ... כל הימים". וחטא העגל לא בא אלא לתת פתחון פה (הזדמנות ואפשרות תיקון) לכל בעלי התשובה בעתיד (וכך גם דוד בחטא בת שבע). "כי אדם אין צדיק בארץ אשר ישעה טוב ולא יחטא" (קהלת ז כ). המשותף לשיטת ר' מאיר (הפסימית, שמראש לא דברו בכנות) ושיטת ר' יהושע בן לוי (האופטימית, שפתחו פתח לשבים) הוא שלפי שתיהן לא הייתה כאן החמצה. כל אחד בסיבתו. ואת הפסוק "ולא נתן ה' לכם לב לדעת" הם ידרשו בדרך אחרת, למשל, לפי האמרה שאין אדם עומד על דעתו של רבו עד ארבעים שנה (עבודה זרה שם דף ה ע"ב, להלן ברש"י).

לא עשה תורה ולא עשה רצון אביו שבשמים, הרי הוא כבריות של מטה שנאמר: "אכן כאדם תמותו" (שם פסוק ז).²¹

רש"י דברים פרק כט פסוק ג – עד היום הזה בו נהיית לעם

"ולא נתן ה' לכם לב לדעת" - להכיר את חסדי הקב"ה ולידבק בו: "עד היום הזה" - שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, כמו שכתוב (לקמן לא, ט) ויתנה אל הכהנים בני לוי. באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו: משה רבינו, אף אנו עמדתו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך עליה, ויאמרו לנו יום מחר: לא לכם נתנה, לנו ניתנה! ושמו משה על הדבר, ועל זאת אמר להם: "היום הזה נהיית לעם וגוי" (לעיל כז ט) - היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום.²²

רמב"ן דברים פרק ה פסוק כה – כוח הבחירה

"מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי" - בעבור היות רשות האדם בידו להצדיק ולהרשיע, והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, יאמר הכתוב כן. והוא כלשון בני אדם. ועל דרך האמת הוא כמו: "ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסוד מרע בינה" (איוב כח כח).²³

ספורנו דברים כט ג – כוח המרי

ולא נתן ה' לכם לב לדעת. אף על פי שהוא יתעלה השתדל בתורותיו ומופתיו לתת לכם לב לדעת כאמרו: "למען תספר וידעתם כי אני ה' (שמות י, ב). לא הושג זה המכוון מרוב מריכם.²⁴

ירמיהו פרק כד פסוק ז – נתינה ושיבה בגאולה

²¹ חזרנו לצמד הפסוקים מתהלים פרק פב: "אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם: אכן כאדם תמותו וכאחד השרים תפלו", שנדרש בגמרא עבודה זרה פרק ה לעיל ועליו נשענת דרשתו של ריש לקיש. מדרש זה הוא ללא ספק ריכוך נוסף של החממה שבמעמד הר סיני שבעקבותיה בא חטא העגל ומצטרפת לריכוך של ר' יהושע בן לוי לעיל. האדם אינו מלאך שנפשו וגופו (אם יש בכלל כזה) הם מהשמים. האדם אינו בן אלמוות כמלאכים, שהתנגדו לברייתו (בראשית רבה פרשה ח). האדם מוליד ומיישב עולמות ארציים שמשם נלקח גופו ולשם ישוב. מי שיצר את האדם "עפר מן האדמה" ובה בעת נפח באפיו "נשמת חיים", ידע מה הוא בורא, מה הוא יוצר. אדם זה יכול להתעלות ולהיות כאלהים שהרי נברא בצלמו, אבל בה בעת הוא "בריה של מטה". וכלשון בראשית רבה יד ג: "אמר הקב"ה: אם אני בורא מן העליונים הוא חי ואינו מת, מן התחתונים הוא מת ואינו חי, אלא הריני בורא מאלו ומאלו, ואם יחטא ימות, ואם לאו יחיה" (אבל אין הכוונה שם לחיי נצח כי אם המשך החיים בארץ).

²² הגענו לפרשני המקרא. פרשני רש"י מפנים למדרשים הנ"ל לביסוס דברים אלה של רש"י, אבל נראה שרש"י אומר כאן דברים ברורים בנוסף ברור משלו. "עד היום הזה" ולא ועד בכלל. שלא כמדרשים לעיל לפיהם "ועד בכלל", כולל היום הזה. כך למשל גם פירוש חזקוני שבד"כ הולך בדרכו של רש"י, אך כאן לא: "ואזנים לשמע עד היום הזה ויום זה בכלל". אבל לא כך רש"י. לא נתן ה' לכם לב לדעת עד היום הזה, אבל היום הזה נתן. באים בני ישראל בסוף ספר דברים כשמשה מסכם את כל התורה וכותבה ומוסרה לבני שבטו (זה כבר בפרשה הבאה), ואומרים: **מורשה קהילת יעקב**. התורה היא נחלת הכל. ושמו משה מאד על הדבר הזה – על הדיבור הזה. ראו איך לצורך מחבר רש"י פסוק מפרק כז בו משה מצווה על מעמד הר גריזים והר עיבל עם הפסוק שלנו שבפרק כט. באופן זה, נתחם פרק כח של התוכחה הקשה, בין שתי קביעות חיוביות: "עד היום הזה" אולי לא נתתם לבכם, אבל "היום הזה" נהייתם לעם! ראו עוד פירוש יוסף בכור שור שמציע את שתי הגישות: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת: שלא שמתם לבכם לכל הניסים הללו לבטוח בהקב"ה. עד היום הזה: כמו עדיין היום הזה. אי נמי, עד היום ששמתם לבכם וקבלתם הברית, ואתם חפצים להיכנס לארץ ולהילחם, על בטחוננו של הקב"ה". היה למשה בסוף גם רגע של נחת מבני ישראל.

²³ רש"י לעיל על הפסוק בפרשתנו, ורמב"ן כאן על הפסוק בפרשת ואתחנן. רמב"ן מעלה את הבעיה של כוח הבחירה (ראו דברינו על **כח הבחירה ועל לפנים משורת הדין** בפרשת ראה). כך גם אבן עזרא על הפסוק, רבי בחיי בן אשר ועוד. מכאן אפשר לחזור לפרשה שלנו ולפסוק: "ולא נתן ה' לכם לדעת" ולמדרש הקודם "מי גדול הגנב או הנגנב? הוי אומר: הנגנב גדול שהוא יודע שהוא נגנב ושותק". ידו של הקב"ה כביכול כבולות. הוא אמנם יכול במחוי יד אחת לגרום לכך שרגע ההתעלות יישאר לנצח. הרוע ייפסק לעולמים, הטוב יימשך לנצח, העולם יהיה מושלם. אבל אז בטל טעם העולם שברא, כי בטל כוח הבחירה שהוא נתן לבני האדם. משה יכול לומר: "ולא נתן ה' לכם לדעת" ולרמוז בכך לבני ישראל. אולי אפילו להביע צער ומשאלה "מי יתן" כלשון בני אדם אבל תו לא (ראו חזקוני על הפסוק: "אע"פ שיש בידו לתת, דברה תורה כלשון בני אדם"). אין כאן חממה, כי זו המשמעות של כוח הבחירה שהופך את הקערה על פיה. וכלשון שיר השירים רבה ב על הפסוק "קול דודי דופק" שנראה עוד להלן: "פתחו לי פתח כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרונות נכנסות בו" - את הצעד הראשון, את האמירה "תן אתה", רק האדם יכול לעשות. בכך חזרנו אל המדרש הראשון בו פתחנו ולמשפט הפרדוקסלי שם: "היה להם לישראל לומר תן אתה." ו"על דרך האמת" הוא בלשון רמב"ן אך הסוד. סוד היראה המושגת בחכמה ובבינה, היינו בבחירה אנושית.

²⁴ ספורנו הוא מהפרשנים הפסימיים על הפסוק בפרשתנו, אולי בעקבות המדרשים שהבאנו לעיל. הקב"ה ניסה לתת לעם "לב לדעת ועיניים לראות", אבל כח הבחירה (המרי) גבר על רצון הקב"ה. לפירוש רך יותר אבל גם הוא בקורתי-מה ראו רס"ג על הפסוק בפרשת ואתחנן: "מי יתן - ראוי להם לחמוד להתאוות ולומר מי יתן". ופירוש חזקוני שם: "מי יתן והיה לבבם - אף על פי שיש בידו לתת". כך או כך פרשני המקרא מתמקדים בכל אחד משני הפסוקים שהבאנו בראש דברינו לחוד. החיבור של שניהם ויצירת הדיאלוג: ולא נתן ה' לכם לב לדעת - אומר משה! מי יתן - אומר הקב"ה! והביקורת על בני ישראל הוא כולו של המדרש שכורך את שני הפסוקים יחדיו ומעצים ומכפיל את האתגר והקושי שיש בפסוקים אלה כל אחד בפני עצמו.

וְנִתְּתִי לָהֶם לֵב לְדַעַת אֶתִּי כִּי אֲנִי ה' וְהָיוּ לִי לְעַם וְאֲנֹכִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים כִּי יָשְׁבוּ אֵלַי בְּכָל לְבָבָם: ²⁵

שיר השירים פרק ה פסוקים ב-ו – הרעיה והדוד

קול דודי דופק פתחי לי אחתי רעיתי יונתי תמתי ... קמתי אני לפתח לדודי וידי נטפו מור ואצבעתי מור עבר על פפות המנעול: פתחתי אני לדודי ודודי חמק עבר נפשי יצאה בדברו בקשתיהו ולא מצאתיהו קראתיו ולא ענני: ²⁶

דברים ה כ-ז, פרשת ואתחנן – הטיבו כל אשר דברו ²⁷

ותאמרו הן הרֵאנו ה' אֱלֹהֵינוּ אֵת כְּבֹדוֹ וְאֵת גְּדֻלוֹ וְאֵת קִלּוֹ שִׁמְעָנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ ... אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לְשִׁמְעַת אֵת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וּמִתְּנוּ ... קֵרַב אֶתְּהָ וְשִׁמְעַת אֵת כָּל אֲשֶׁר יֹאמֶר ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֵת תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֵת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה' אֱלֹהֵינוּ אֶלֶיךָ וְשִׁמְעָנוּ וְעָשִׂינוּ: וְשִׁמְעַת ה' אֵת קוֹל דְּבָרֶיכֶם בְּדַבְּרֶכֶם אֵלַי וְיֹאמֶר ה' ... הִיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דְּבָרוּ: מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבָבָם זֶה לָהֶם לִירְאָה אֶתִּי וְלִשְׁמֹר אֵת כָּל מִצְוֹתַי כָּל הַיָּמִים ... לֵךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֶהְלִיכֶם: וְאֶתְּהָ פֶה עֲמֹד עֲמָדִי וְאֶדְבָּרָה אֶלֶיךָ אֵת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר תִּלְמָדָם: ²⁸

דברים יח יז-יח, פרשת שופטים – בקשה לנביא ומורה דרך

כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך: נביא מקרבך מאחיד כמני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעו: ככל אשר שאלת מעם ה' אלהיך בחרב ביום הקהל לאמר לא אסף לשמע את קול ה' אלהי ואת האש הגדלה הזאת לא אראה עוד ולא אמות: ויאמר ה' אלי היטיבו אשר דברו: נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצונו: ²⁹

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו מסכתא דבחדש פרשה ט – אשרי מי שהמקום מודה לו

"וויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה". מגיד שלא היה בהם כח לקבל יותר מעשרת הדברות, שנאמר: "אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו" (דברים ה כב). אלא: "קרב אתה ושמע" (דברים ה כד). מאותה שעה זכו ישראל להעמיד מהם המקום נביאים, שנאמר: "נביא אקים להם" (דברים יח יח) - נביא

²⁵ תחילת הפסוק "ונתתי להם לב לדעת אותי" מרמז שלעתיד לבוא הקב"ה כן יתן לנו דעת. מה שלא קרה במעמד הר סיני (או אירע לרגע קצר) ועליו משה קובל: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת", יקרה לעתיד לבוא. אבל סוף הפסוק: "כי ישבו אלי בכל לבם" מרמז שגם לעתיד לבוא בני האדם יצטרכו לעשות את הצעד הראשון. אם או כאשר ישבו בכל לבם. ואז אולי אין צורך בלב חדש – הלב לדעת יבוא מהתשובה של האדם ולא מגבוה. ראו דברינו [מתשובה לשיבה](#) בפרשת נצבים. ולא מצאנו מי מהמפרשים שפירש פסוק זה ואף ניסה לקשר אותו לפרשתנו.

²⁶ ספר שיר השירים מלא החמצות של אהבת הרעיה והדוד (כנסת ישראל והקב"ה) שמתעוררת ונעלמת וחוזר חלילה. אהבה המסמלת, בין השאר, את הקץ הנסתר שחומק ועובר מנגד עינינו, את רגעי ההתעלות והשיא שאח"כ נמוגים באפרוריות היום-יום, היא האפרוריות שאם לא ייעדרו ממנה הכיסופים והתקווה, בוא תבוא ההתעלות הבאה ואולי גם הרגע "עד שתחפץ". אבל הרעיה צריכה לפתוח את הדלת ולשמוע שהדוד דופק עליה (כדרשה על "פתח כחודה של מחט" שנזכרה לעיל). על עוד החמצה במדרש שיר השירים רבה, ראו בראש פרשה ה שם תיאור החמצה הגדולה של תקוות שיבת ציון ובית שני כאשר רק מעטים עלו לארץ והרוב נשאר בבבל. ראו דברינו [עליית בית שני](#) בשיר השירים.

²⁷ המדרשים לעיל מחברים את הפסוקים בפרשתנו (כי תבוא) עם הפסוקים בפרשת ואתחנן. "ולא נתן" עם "מי יתן". ואנו מבקשים לחבר את פסוקי פרשת ואתחנן עם הפסוקים בפרשת שופטים על נביא האמת. בשניהם חוזר הביטוי: "היטיבו אשר דברו".

²⁸ בקריאה של מכלול הפסוקים בדברים פרק ה, לא פסוק בודד, מתקבלת תמונה של פשט המקרא ותזכורת לכלל החשוב "אין מקרא יוצא מידי פשוט" (דברינו [בפרשת וישב](#), וכן דברינו [בפרשת חיי שרה](#)). על מה אומר הקב"ה: מי יתן והיה דברם זה? על דברי העם שפחד מהאש הגדולה ומבקש שמשה יעמוד בינו ובין הקב"ה ויורה לו את החוקים ואת המשפטים. על כך אומר הקב"ה: "היטיבו כל אשר דברו: מי יתן והיה ללבם זה להם ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים!" משאלה פשוטה, שאמנם גם היא לא תמיד התגשמה. שים לב שוב גם למילים "ושמענו ועשינו" העומדות בניגוד ל"נעשה ונשמע" שכבר הזכרנו לעיל ועליו דנו בדברינו [נעשה ונשמע](#) בפרשת משפטים. אולי יש כאן גם חיזוק נוסף לכח של חכמים ולקביעה "לא בשמים היא".

²⁹ שוב "היטיבו אשר דברו"! במעמד הר סיני יראים בני ישראל מלהוסיף ולשמוע ישירות את הקב"ה, אחר שעפ"י מסורת חז"ל שמעו את שני הדברות הראשונים, והם מבקשים ממשה שיעמוד בינם ובין הקב"ה. אם זהו רגע החמצה, הרגע שיכלו לשמוע הכל מפי הגבורה, לסלק כל יצר רע מהם ולהיות כמלאכים – אזי זו החמצה אווירה טובה. כי היא הבסיס לנבואה שתקום בכל דור ותהיה המשכיות לנבואת משה. בכל דור יקום נביא שימשיך את נבואת משה ויורה לעם את הדרך, כולל "הוראת שעה" כשצריך. ומי הוא שביקש זאת? בני ישראל במעמד הר סיני, כאשר משה עמד בין בני ישראל לשכינה והם מבקשים: "קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו" (דברים ה כג). התורה לא מפרשת בקשה זו כחד-פעמית, אלא כבקשה מתמדת ורעיון לדורות. בעקבות זה באו הפסוקים בפרשתנו: "ויאמר ה' אלי היטיבו אשר דברו: נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצונו". בפרשתנו מוכיח משה את העם: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמע עד היום הזה". ואילו בפרשת שופטים קב"ה מתערב ואומר: "היטיבו אשר דברו" ומבטיח להם שבכל דור יקום נביא שימשיך את נבואתו של משה. ראו דברינו [כיצד נכיר בנביא אמת](#) בפרשת שופטים.

עתיד אני להעמיד מהם. אלא שקדמו הם בזכות, שנאמר: "ויאמר ה' אלי הטיבו אשר דברו" (דברים יח יז) - אשרי בני אדם שהמקום הודה לדבריהם.³⁰

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: ראו תרגום יונתן בן עוזיאל ו"פירוש יונתן" על הפסוק: "ולא נתן ה' לכם לב לדעת". המאיר עינינו בדברים אלה, ובקשר האפשרי לדברינו, יבורך.

³⁰ ראו ברוח זו גם מדרש ספרי (פיסקא קעו) על פסוקים אלה: "בזו זכו שיעמדו להם נביאים ... כווננו לדעתי ... שבשכר יראה שיראו זכו שיעמדו להם נביאים". ובמקבילה במדרש תנאים לדברים יח טז: "באותה שעה זכו ישראל שיעמיד להן המקום נביאים ... אשריו לאדם שהמקום מודה לדבריו". ומהנביאים נמשכת השרשרת לחכמים שבכל דור, כלשון אבות דרבי נתן נוסח ב פרק א: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לשופטים ושופטים לנביאים ונביאים לחגי ולזכריה ולמלאכי חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנסת הגדולה". ו"חכם עדיף מנביא" (בבא בתרא יב א). ומשעה שהגיע השרביט אל אנשי הכנסת הגדולה ומשם לחכמי בית שני, בנו אלה עולם מפואר של משנה, תוספתא ותלמודים ובהם מדרשי הלכה ואגדה לתפארת. והקב"ה מודה לדבריהם ואומר: אשרי שאלה הם בני ובניי.